

Волковинська Т. В.,

кандидат економічних наук,

завідувач відділу теорії фінансів

Науково-дослідного фінансового інституту

Академії фінансового управління

Міністерства фінансів України

ЕКОНОМІЧНА ТА ФІНАНСОВА КРИЗА 2008 РОКУ – ВІД КРИЗИ ЛІКВІДНОСТІ ДО КРИЗИ МОДЕЛІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Масштабність руйнівних наслідків для національних економік та добробуту громадян, раптовість та вдавана безпричинність роблять світову фінансову кризу об'єктом пильного дослідження та глибокого осмислення як для українських, так і зарубіжних вчених-економістів. Аналізу чинників та механізмів поширення кризових явищ на фінансових ринках присвячені роботи українських науковців А. Гальчинського, Т. Вахненко; дослідження прихованих недоліків економіки споживання і системи управління споживчим попитом у США, проведене Д. Сиваковим, дає змогу краще зрозуміти теоретичні передумови кризи; А. Макушкін у своїх розвідках щодо впливу кризових явищ на економічні системи підводить до ідеї побудови нової моделі глобальної економічної системи навколо декількох центрів сил, які здатні запропонувати конкурентоспроможні напрямки розвитку, засновані на культурній ідентичності.

Сучасний кризовий стан міжнародної фінансової системи характеризується нашаруванням трьох пов'язаних за своєю природою, але різних за характеристиками і термінами криз: кризи ліквідності, фінансової кризи та кризи капіталістичної економіки як соціальної моделі. Таке поєднання є надто рідкісним, що й пояснює серйозність сьогоденної кризи, яку не можна порівнювати з кризою 1929 р. Ці три кризи нашарувалися одна на одну в умовах особливої кон'юнктури, яка відзначається завершенням періоду домінування у світі однієї соціально-економічної моделі, нерозривно пов'язаної з гегемонією США. На думку багатьох західноєвропейських економістів, наслідки фінансової кризи для європейських та американської економік будуть надзвичайно тяжкими і відчуватимуться в найкращому випадку до кінця 2010 р. Заходи, що мають бути вжиті, залежать від глибини кожної кризи. І ці заходи, у свою чергу, обумовлять суттєві зміни тієї ринкової форми господарювання, до якої ми звикли.

Криза ліквідності спричинена втратою довіри до американських владних структур, які з 15 по 28 вересня 2008 р. не зробили ефективних кроків зі збереження фінансової системи. У короткостроковому періоді вона характеризується повним заморожуванням ліквідності економічними суб'єктами і крахом міжбанківського ринку. Внаслідок нестабільності економічного середовища формується пріоритет на користь ліквідності з боку економічних суб'єктів, що загрожує банківським та фінансовим установам, а отже, і підприємствам реального сектора економіки. Боротися з такою кризою можна лише жорсткими

політичними заходами у поєднанні з державними фінансовими зобов'язаннями, які забезпечують і гарантують безперервність платежів.

Фінансова криза спричинена накопиченням, а потім розпорошенням проблемних кредитів у фінансовій системі. Вона стала результатом різних етапів банківської та фінансової дерегуляції починаючи з 1980 р., внаслідок чого банківська діяльність поповнилася неконтрольованим розвитком фінансових інновацій та перетворенням боргових зобов'язань в цінні папери, а також необмеженим обігом короткострокових капіталів. Зазначимо, що щоденний обсяг операцій на світовому валютному ринку становить 2 трлн дол. США. За експертними оцінками, лише 5–7 % їхньої загальної суми пов'язано з реальною економікою, а решта – спекулятивні трансакції. Темпи їх зростання останнім часом дорівнюють 15–20 % на рік. Банки почали дедалі більше перетворюватися на інститути обслуговування спекулятивних потоків¹. Криза поглибилася з прийняттям нових облікових правил (mark to market – корегування балансової вартості або вартості забезпечення цінних паперів з метою відображення поточної ринкової вартості).

Криза проявляється в сумнівах економічних суб'єктів щодо платоспроможності фінансових установ та погіршенні їхнього становища в цілому. Подолання такої кризи вимагає докорінного реформування банківської системи шляхом повернення держави в уставний капітал деяких банків, чіткого розмежування між кредитуванням та іншими видами банківської діяльності, регламентації фінансових інновацій та руху капіталу.

Криза ринкової економіки як моделі господарювання стосується неоліберальної моделі у повністю відкритій економіці, яка отримала свій розвиток у США, поширилася на європейські економіки, зокрема, в Іспанії, Ірландії та Великобританії, а також торкнулася економік Франції й Німеччини. Ця модель характеризується загальним скороченням доходів від заробітної плати внаслідок конкуренції з виробниками, що мають невеликі затрати, а також спекуляціями, спричиненими відсутністю регулювання фінансової системи, які стримують виробничі інвестиції і на які витрачаються прибутки. Неоліберальна модель найуспішніше розвивалася в США, де вона характеризується нерівномірним розподілом доходів та економічним зростанням, що повністю базується на кредитуванні (з 2002 по 2007 рр.) в умовах зростаючої неплатоспроможності домогосподарств. Ці самі ознаки знаходимо й у її європейських “клонах”. Однак й інші країни зазнали наслідків скорочення заробітної плати, яке призвело до необхідності кредитування домогосподарств і закінчилося найвищим рівнем їхньої заборгованості при низькому рівні платоспроможності. Саме тут криється причина ланцюжка проблемних кредитів.

Розвиток цих трьох криз відбувається на різних швидкостях. Проте водночас вони залишаються тісно пов'язаними між собою, оскільки криза моделі породжує фінансову кризу, яка, у свою чергу, спричинила кризу ліквідності. Виникнення цих трьох криз змусило критично оцінити амери-

---

¹ Гальчинський А. Світова грошова криза: витоки, логіка трансформацій / А. Гальчинський // Дзеркало тижня. – 2008. – № 47.

канську модель як найдосконалішу, а також поставити під сумнів доцільність існування деяких міжнародних установ. Так, метою заснування МВФ і Світового банку було забезпечення світу необхідною ліквідністю для фінансування післявоєнної відбудови. І якщо сьогодні світові знову потрібна ліквідність, то зовсім на інші цілі, ніж у повоєнний період. На той час існувала небезпека знекровлення і так “худих” валютних резервів інших країн за рахунок американських надлишкових резервів. Усі зусилля були спрямовані на те, щоб надати країнам можливість фінансувати їх дефіцит в умовах відсутності міжнародних фінансових ринків, які б могли їм в цьому допомогти. Сьогодні все відбувається навпаки: постійні дефіцити США зумовили надлишок ліквідності, що сприяв роздуванню фінансової “бульбашки”, яка врешті-решт лопнула. І це сталося не внаслідок недорозвиненості міжнародної фінансової системи, а через її надмірність. Обговорюючи заходи, які мають вжити міжнародні фінансові установи для усунення недоліків на міжнародних фінансових ринках, багато політиків та економістів наголошують на необхідності створення нової Бреттон-Вудської системи.

У США проблема виглядає досить просто: необхідно зробити “вливання” доларів, яких не вистачає. Але як би вчинили фінансові органи країн, які не мають права знецінювати грошову одиницю? Відповідь на це запитання дала фінансова криза в Азії в 1997 р. Єдиним виходом для країн, що опинилися в умовах кризи, стала жорстка фінансова політика. Криза 1997 р. стала відправною точкою кризи сьогоднішньої. З того часу азійські країни почали накопичувати значні валютні резерви, розуміючи, що самострахування є найкращою гарантією від можливих майбутніх криз. Таким чином, де факто виникла угода між країнами з надлишком резервів і США, в рамках якої перші накопичували долари, дозволяючи другим жити в кредит. Цей цикл закінчився, і сьогодні стає зрозуміло, що епоха американського дефіциту минає. Його ліквідація вимагатиме від інших країн скорочення їх надлишкових резервів або збільшення дефіцитів. Якщо ніхто на це не погодиться, міжнародна макроекономічна рівновага може бути порушена, коли кожна країна намагатиметься перекинути на іншу тягар корегувань, як це сталося у 1930-х роках. Відсутність ефективної міжнародної валютної системи є, певною мірою, причиною і джерелом загострення сьогоднішньої кризи.

Маючи сподівання, що криза ліквідності буде швидко подолана, можна прогнозувати три основні напрямки розвитку подій:

- Сильні коливання (волатильність) та нестабільність валютних курсів на міжнародних фінансових ринках спостерігатимуться протягом найближчих місяців у рамках тривалої тенденції до зниження курсу долара та підвищення курсу євро. Сьогоднішні валютні коливання є хаотичними і спровоковані кризою ліквідності. Стрімке зростання бюджетного дефіциту США, який перевищить 10 % ВВП у 2009 р. і залишиться на високому рівні в 2010 р., у поєднанні з рецесією може знизити долар до 1,57–1,65 USD за один євро, що призведе до драматичних наслідків для європейської високотехнологічної промисловості. Така динаміка валютного курсу характеризуватиметься високим

рівнем економічної нестабільності, що ускладнить процес економічного прогнозування для підприємств².

- Волатильність валютних курсів уразить сировинні ринки. Якщо тенденція до відносного подорожання сировини збережеться в середньостроковій перспективі, то валютні коливання можуть бути значними і викликать дестабілізаційні процеси в країнах-виробниках, які не мають достатніх валютних резервів. У зв'язку з непрогнозованими цінами ускладняться економічні розрахунки підприємств, що призведе до скорочення інвестицій.
- Загальні наслідки рецесії підштовхнуть американську економіку та економіку зони євро до глобальної довготривалої рецесії, яка, на відміну від попередніх криз (1987, 1998/99), не закінчиться швидким відновленням.

Вплив на реальний сектор економіки

Перший аналіз наслідків кризи у США свідчить про скорочення активності протягом I кв. 2008 р., незважаючи на допомогу уряду. Вплив на економічне зростання виявився меншим, ніж очікувалося, оскільки експорт збільшився на 13 % завдяки слабкому долару. Однак цей факт є тимчасовим і задовільні результати II кв. 2008 р. можуть не повторитися у майбутньому. Внутрішній попит скорочуватиметься до 4–6 % протягом зими, тоді як державна допомога вже буде використана. Обсяг інвестицій різко зменшуватиметься, так само як і споживання домогосподарств (зниження на 4,5 % рівня споживання товарів тривалого користування). Американська економіка може увійти в стадію рецесії, в якій залишиться до кінця весни 2009 р. Тенденція до скорочення промислового виробництва (–1,1 % у серпні 2008 р.), очевидно, зберігатиметься і в майбутньому. До того ж скорочення попиту призведе до зростання безробіття (8 % — прогноз на 2009 р.)³. Погіршення ситуації домогосподарств і підприємств ще більше послабить американську банківську систему. Таким чином, банківська та фінансова криза поширяться за рахунок погіршення ситуації у “реальному” секторі економіки.

У такій ситуації вибір заходів для владних структур є досить обмеженим. Дефіцит державного бюджету планувався на рівні 3,5 % ВВП, але погіршення ситуації, пов'язане із підтримкою напівдержавних іпотечних установ за рахунок федерального бюджету (таких, як Freddy Mac — Федеральна корпорація по іпотечних заставах — та Fanny Mae — Федеральна національна застава агенція), функцію яких на ринку нерухомості можна порівняти з функцією центробанку у фінансовій системі — бути кредитором (у цьому разі покупцем застав та інших складних фінансових продуктів, випущених на їх основі) останньої інстанції, і консолідацією бюджетних рахунків штатів, може обумовити зростання цього показника до 12 % ВВП у 2009 р., що

---

² Sapir J. Quelle ampleur et quelle duree pour la crise actuelle / J. Sapir // Revue du Mauss Permanente. — 2008. — 19.05. — Режим доступу : <http://www.journaldumauss.net>.

³ Ibid.

посилить тиск на курс долара⁴. Драматичні наслідки американської кризи відчує й економіка сусідньої Мексики — з одного боку, скорочення американського ринку, а з другого — втрата конкурентоспроможності мексиканських експортерів у порівнянні з китайськими.

У Великобританії спостерігається дія тих самих механізмів. Заборгованість домогосподарств досягла 107% ВВП. Рівень їх заощаджень залишається дуже низьким і матиме тенденцію до зниження. Внаслідок ліберальної політики держави та соціальної незахищеності значної частини населення британські домогосподарства опинилися незахищеними перед кризою. Обсяги трансакцій у сфері нерухомості різко скоротилися, і, як у США, відчувається негативний ефект багатства. (Ефект багатства — це ефект, в результаті якого суб'єкт стає ще багатшим, що зумовлено підвищенням вартості його активів.) Краще цей ефект можна пояснити на простому прикладі: уявімо, що ми маємо об'єкт нерухомості і хочемо отримати кредит на значну суму грошей. Для цього йдемо до спеціалізованої установи, яка аналізує наш капітал у часі t . У часі t наша здатність до заборгованості, що базується на оцінці нашого капіталу в той же час t , становить X дол. США. Минає доба і протягом цих 24 годин відбувається колапс ринку нерухомості. Наш об'єкт нерухомості втрачає свою вартість. У часі $t + 1$ ми повертаємося у ту саму спеціалізовану установу, яка ще раз аналізує наш капітал і робить висновок, що наша здатність до заборгованості набагато нижча від X дол. США. Цей феномен і називають ефектом багатства. Припустимо, що ми отримали кредит у часі t , який повністю вичерпує нашу здатність до заборгованості у цьому ж часі t . У часі $t + 1$ ми опинимось у ситуації надмірної заборгованості в результаті негативного ефекту багатства. Нещодавнє одночасне зростання курсу EUR/USD і ціни золота можна назвати результатом позитивного ефекту багатства. Дійсно, європейські оператори, що мали євро, при зростанні курсу EUR/USD стали “багатшими” в доларах, залишаючись незмінно “багатими” в євро. Ціна унції золота виражена в доларах (так само, як сировини, нафти, міді та ін.). Таким чином, попит на золото збільшується автоматично через виникнення ефекту багатства, спричиненого валютним курсом. Зазначений феномен характерний не лише для золота, а й для іншої сировини. Одночасність зростання курсу EUR/USD і ціни золота пояснюється, з одного боку, ефектом багатства внаслідок коливань валютних курсів, а з другого — зростанням ризиків американської економіки і стабільною рятівною вартістю золота. Але все ж таки ефект багатства яскраво виражений у феномені збігу цих двох піків.

Ситуації в країнах зони євро дуже різняться між собою. Так, в Іспанії відбуваються процеси, схожі на англо-американські: високий рівень заборгованості домогосподарств поруч з низьким рівнем заощаджень. Нещодавнє економічне зростання ґрунтувалося на спекуляціях з нерухомістю, криза якої характеризується значним зменшенням темпів будівництва.

---

⁴ *McNichol E. C. 22 States Face Total Budget Shortfall of at Least \$39 Billion in 2009; 8 Others Expect Budget Problems / E. C. McNichol, I. J. Law // CBPP Policy Brief. — 2008. — 15.04.*

Механізм іпотечного кредитування зі змінним відсотком призвів до збільшення заборгованості домогосподарств: на початку 2008 р. у середньому 47 % їх місячних доходів витрачалися на повернення кредитів, а восени 2008 р. цей показник перевищив 50 %. Критичним можна назвати і становище іспанських банків, 65 % активів яких є результатом діяльності у сфері нерухомості. Уряд Іспанії ухвалив план стабілізації економіки з бюджетом у 20 млрд євро, який надасть можливість контролювати ситуацію найближчим часом, але державний борг продовжує невпинно зростати, так само як і дефіцит торговельного балансу. Іспанія є однією з країн єврозони, де витрати на заробітну плату зросли найбільше⁵. У такій ситуації “сильний” євро має свій негативний вплив.

Різке скорочення замовлень у реальному секторі економіки Німеччини з березня 2008 р. свідчить про відсутність економічного прогнозування з боку підприємств. Для подолання фінансової кризи федеральний уряд виділив 32 млрд євро. Антикризова програма уряду повинна стимулювати інвестиції на суму 50 млрд євро протягом найближчих двох років. Основні напрямки програми – захист навколишнього середовища та збереження робочих місць. Німеччина підтвердила свої наміри щодо скорочення на 20 % викидів газу, який викликає парниковий ефект, та збільшення на 20 % використання відновлюваних джерел енергії до 2020 р. Але ця трансформація не повинна проводитися за рахунок скорочення робочих місць. Фонд стабілізації фінансового ринку передбачає виділення 400 млрд євро для активізації міжбанківського ринку, 80 млрд євро — для поповнення основного капіталу банків (за певних умов) та передачу державі проблемних кредитів. Метою таких заходів є відновлення довіри до ринків. Така допомога держави триватиме до кінця 2009 р. Будь-яка німецька чи іноземна фінансова установа зможе скористатися нею за певну платню. У разі неплатоспроможності така установа зможе розрахуватися передачею частки свого капіталу державі. Фінансові установи, що бажають скористатися допомогою для поповнення основного капіталу, мають виконати низку вимог: провести організаційні зміни, зміни у процедурах виплат при звільненні та преміальних, також відмовитися від виплат дивідендів акціонерам. Планується переглянути правила банківського обліку з тим, щоб банки могли більш гнучко реагувати на перешкоди, пов’язані з кризою фінансових ринків.

У Франції, де іпотечне кредитування малорозвинене, руйнівним чинником виступає сильний євро, який спричиняє падіння темпів економічного зростання від 0,6 до 1 %⁶. До того ж з початку 2008 р. французькі банки провели значне раціонування кредитів. Починаючи з літа 2007 р., уряд дозволяє дефляцію для посилення конкурентоспроможності. Але така політика напругу руйнує купівельну спроможність працівників середньої та низької кваліфікації, які й так вже зазнали тиску міжнародної конкуренції, а також справляє опосередкований вплив, еквівалентний негативному

---

⁵ Conjoncture Paribas. Graphique 20. – 2007. – № 12. – P. 12.

⁶ Cachia F. Les effets de l’appréciation de l’Euro sur l’économie française / F. Cachia // Note de Synthèse de l’INSEE. – 2008. – 20.06.

ефекту багатства, який змушує домогосподарства різко скоротити витрати. Зовнішня торгівля також не дає позитивного ефекту з огляду на зростання курсу євро.

План виходу з кризи, який ухвалила Франція, передбачає фінансування у розмірі 26 млрд євро (1,3 % ВВП), що переважно будуть отримані за рахунок збільшення бюджетного дефіциту. Через державні інвестиції, державні підприємства та органи місцевого самоврядування буде спрямовано 11,5 млрд євро для великомасштабних робіт з розвитку інфраструктури (лінії швидкісних поїздів, університети, оборона). Для підтримки автомобільної галузі введено так звану премію на касі у розмірі 1000 євро при купівлі нового авто з низьким рівнем викидів двоокису вуглецю. У сфері будівництва заплановано спорудження соціального житла та збільшення вдвічі обсягів кредитування житла під 0%. Президент Франції пообіцяв достроково відшкодувати 11,5 млрд євро державної заборгованості перед підприємствами (ПДВ та інші податки) з метою покращання їх платоспроможності. Передбачено звільнення від податків на заробітну плату найнятого у 2009 р. працівника для підприємств, де працює менше 10 осіб. Буде виділено 500 млн євро для підтримки тих, хто вже втратив роботу повністю або частково⁷.

З метою стимулювання інвестицій у Франції створено Фонд стратегічного інвестування із бюджетом у 20 млрд євро (у вигляді акціонерного товариства – філії Депозитного банку, де останній виступає мажоритарним акціонером, а міноритарним – держава). Головна мета цієї установи – не допустити скуповування активів (ціна яких зменшується) стратегічних підприємств Франції зарубіжними конкурентами.

В Італії з 80 млрд євро, заявлених урядом для подолання кризи, лише 7 млрд євро (0,5 % ВВП) є додатковими витратами, оскільки уряд вважає, що порівняно з іншими європейськими економіками Італія непогано переживає кризу. У бюджеті, прийнятому на 2009 р., передбачено 13 млрд євро бюджетних заощаджень. Для банківської системи виділено кредитну лінію у розмірі 10 млрд євро, а для малих та середніх підприємств – спеціальну допомогу у вигляді податкових пільг. Серед соціальних заходів – так звана соціальна картка, розрахована для покупок на 40 євро у залучених до заходу супермаркетах для 1,3 млн осіб похилого віку та сімей з низьким рівнем доходу, що мають малолітніх дітей. Вартість такого заходу – 800 млн євро. 17 млрд євро буде спрямовано на фінансування дев'яти великих проектів державного будівництва (шести автомагістралей, залізничної лінії швидкісних поїздів Турин – Ліон, дамби від Мозеля до Венеції, мосту над Мессіною)⁸.

Для подолання економічної та фінансової кризи країни ЄС ухвалили Європейський план економічної стабілізації, який передбачає: 1) підтрим-

---

⁷ *Mevel J.-J.* 200 milliards pour relancer l'Europe / J.-J. Mevel // *Le Figaro*. – 2008. – 27.11. – P. 18.

⁸ *Heuze R.* 7 ou 80 milliard d'euros: un plan italien a geometrie variable / R. Heuze // *Le Figaro*. – 2008. – 27.11. – P. 18.

ку купівельної спроможності, стимулювання попиту та взаємодовіри. За поданням Європейської комісії, країни-члени та ЄС домовилися, у разі крайньої необхідності, про термінові бюджетні вливання у розмірі 200 млрд євро (1,5 % ВВП); 2) короткострокові заходи, які мають сприяти посиленню конкурентоспроможності Європи в довгостроковому періоді. Планом передбачена програма стимулювання “правильних” інвестицій — інвестицій у потреби майбутнього, а саме в розвиток енергозберігаючих технологій (з метою створення додаткових робочих місць та збереження енергії), очисних технологій для реанімації галузі будівництва та ринку малолітражних автомобілів; в інфраструктуру та комунікації для розвитку інновацій. Десять заходів цього плану мають допомогти країнам-членам правильно визначити соціальні та економічні пріоритети для того, щоб бути готовими до змін у майбутньому: доступ до нового фінансування для малого та середнього бізнесу, спрощення адміністративних процедур та початок інвестування в модернізацію інфраструктури. Конкурентоспроможна Європа має бути готовою до енергозберігаючої економіки (як конкретний захід — зниження податків у сфері розробки енергозберігаючих технологій).

Фундаментальним принципом цього Плану є солідарність та соціальна справедливість. Він передбачає збереження робочих місць через соціальні виплати; пропозицію роботи на довгостроковий період через Європейський фонд глобального регулювання та Європейський соціальний фонд. Європейська Комісія пропонує країнам-членам тимчасово збільшити виплати по безробіттю, соціальні виплати малозабезпеченим, зменшити податки на невеликі доходи, соціальні податки, які сплачує підприємство, забезпечити вигідні умови кредитування для підприємств. Також планується тимчасово зменшити ПДВ для стимулювання споживання. Європейська комісія надасть можливість країнам-членам на 2–3 роки мати дефіцит бюджету на рівні 3 % і державний борг — 60 %⁹.

Європейський центральний банк у зв'язку із падінням інфляційних очікувань у середньостроковій перспективі скоротив відсоткові ставки (і готовий до їх подальшого зниження). Європейський інвестиційний банк збільшить свої щорічні інтервенції у зоні євро до 15 млрд євро на найближчі два роки. Це допоможе мобілізувати приватні джерела для додаткового інвестування протягом наступних двох років.

Поточна фінансова криза призведе до уповільнення темпів економічного зростання на три найближчі роки в країнах з розвиненою економікою, зокрема прогнози середньорічного рівня у 2008–2010 рр. становлять: для США — 1,2 %, для Німеччини — 1,3 і для Франції — 1,5 %. У Бразилії, Росії, Індії та Китаї темпи економічного зростання триматимуться на рівні 6 % у 2008–2010 рр. Загальний ВВП цих чотирьох країн, який становив 26 % ВВП США у 2000 р., має сягнути 60 % у 2010 р.¹⁰ Для інших економік, що

---

⁹A European Economic Recovery Plan // Communication from the Commission to the European Council. — Brussels. — 2008. — 26.11.

¹⁰ Mevel J.-J. 200 milliards pour relancer l'Europe / J.-J. Mevel // Le Figaro. — 2008. — 27.11. — P. 18.

розвиваються, затиснених між депресією західних ринків та зростанням китайської конкурентоспроможності, майбутнє виглядає досить песимістично. Це стосується Латинської Америки, а також декількох країн Північної Африки.

Головною рисою реальних наслідків фінансової кризи є неоднорідність ситуацій та програм заходів у кожній західній країні. Фінансова криза висвітлює відмінності моделей ринкової економіки як форми господарювання в різних країнах та їх реакцій на одне й те саме потрясіння. Глобалізація економіки не означає її уніфікації. “Американська модель”, так само як і її послідовники (Великобританія та Іспанія), найперша і в найбільшому обсязі зазнала негативних наслідків.

Економіка ЄС ризикує пережити період економічної депресії, можливо, навіть досить довготривалої рецесії, яка сьогодні проявилася у скороченні ринку автомобілебудування та виробництва промислових товарів. Це негативно позначиться на економічному зростанні нових країн-учасниць, торговельний баланс яких може відчутно погіршитися у 2008—2009 рр. Водночас внутрішній ринок російської економіки переживає період зростання, що може посилити тенденцію декореляції деяких економік (Словаччина, Угорщина, Румунія та Болгарія) з іншими країнами ЄС.

У таких кризових умовах жодна країна не може претендувати на домінування, отже, відбувається активний пошук нових економічних моделей, повна переоцінка існуючих стратегій міжнародного розвитку.